

Կոպերնիկոս՝ որ Վուլպի ձեռնեւէն 14 տարիի չափ ետքը ծնած է, այս գրութեան տեղեկացան, բայց աստուածաբանութեան ալ հմուտ եկեղեցական անձ մը ըլլալով այդեկ հետազոտութիւն ըրաւ. չըլլայ որ սուրբ գրոց դէմ բան մը պարունակէ այս գրութիւնը։ Աստի այս գրութիւնս հրատարակելէն ետեկցաւ մինչեւ 36 տարի. անկէջ ետքը տակաւին իրիզճը կատարեալ շինքաւով հանգարեցընել, գիտնական եւ իր վստահութեան արժանի անձանց հարցոց, եւ անոնց հաւանութիւնն առնելէն ետքը հրատարակեց, աւելի՝ Վուլպ քաղաքին Գիտնման Հեւրիւս եպիսկոպոսին թախանձելովը եւ ստիպելովը, բուն թէ ինքնայօժար կամօք։ Կոպերնիկեան կրօնաւոր մը՝ Նիկողայոս անուն, որ Կարգինալաէր, 1536 Նոյեմբեր 1 թուականով Նամակ մը գրած ունի Կոպերնիկոսի, որ մինչեւ հիմայ կը կենար. ասոր մէջ այսպէս կըսէ Կոպերնիկոսի. «Բու խորին գիտութեանդ տեղեակ ըլլալովս՝ երկրիս վրայօք մտաւ, թած գրութիւնդ բացատրել տուի. կը խնդրեմ

որ ասիկայ պարունակող գիրքը ինծի խրկես որ
 «այսպէս առաջ» Գրողս Կ. Հռոմայ հայրապետն ալ
 ուզեց որ նոյն գիրքը իրեն պաշտպանութեամբը
 տպուի. եւ իր անուանը գրուած ուղերձն ալ սիրով
 ընդունեց. վախճանեալն անուն իմատուներ նոյն
 հայրապետին ներկայութեանը այս գրութիւնս բա-
 ցատրեց եւ հաստատեց. նոյնպէս՝ Արտիկանու դը-
 րատան պաշտօնաւորներէն մէկն ալ Արտիկանու
 անուն՝ նոյնը հաստատեց իշխան իշխան աստուծոյ.

Կոպերնիկեան գրութիւնը որքան որ ըստ ինքեան
 եւ հիմնապէս պարտաւելի բան մը չունէր ալնէ կրօ-
 նական վարդապետութեան նկատմամբ, այսու ամե-
 նայնիւ Կոպերնիկոսի բացատրութեան եղանակին մէջ
 Հռոմայու գրող քննութեան ժողովը ուղղագրու-
 թեան արժանի անընդունելի բան մը գտած պիտի
 ըլլայ, որ 1616 մարտի 6 թուականով հանած
 վճռով Կոպերնիկոսի գիրքը անընդունելի հրատա-
 րակեց, մինչեւ որ պէտք եղած սրբագրութիւնն ըլ-
 լայ. Սրբագրութիւնը եղաւ. եւ նոյն սրբագրեալ օ-
 րինակին տպուելուն հրամանը տրուեցաւ 1620 ին-
 մայիսի 15 ին. եւ անկէց ետքը տպուածները նոյն
 օրինակին վրայ են. Ըստ մէջ Կոպերնիկեան գրու-
 թիւնը փոխուած չէ. հոն ալ կ'ըսէ որ արեւը տիե-
 ղերական գրութեան կեդրոնը անշարժ կը կենայ. եւ
 աշխարհս ուրիշ մոլորակներուն պէս եւ անոնց հետ
 արեւուն շուրջը կը դառնայ. իսկ թէ ի՞նչ էր այն
 սրբագրելու կարօտ բանը որ ետքի տպագրութիւն-
 ներուն մէջ չկայ, մէկի անձամբ մնացած է.

Եւ սակայն համարձակ աս' կ'ըսեմք, որ նոյն
 Հռոմ, որ Կոպերնիկոսի գրութիւնը 1620 թուին
 հրաման ընելով տպելու՝ ընդունելի գտաւ, Կա-
 լիլէին դատաւարած ըլլալ նոյն գրութիւնը պաշտ-
 պանելուն համար եւ ստիպած ըլլալ ըսելու որ արե-
 ւը երկրի բոլորը կը դառնայ, եւ ո՛չ թէ երկիրս
 արեւուն բոլորովը, Էւսեւարտ սուտ է այն ալ
 որ շատ մը գրեթէ մէջ կը կարդար, որպէս թէ
 Կալիլէի երկրի շարժման գրութիւնը գրող քննու-
 թեան ժողովոյն առաջ՝ երբեք մերժելէն ետքը
 հոնք եղած ժամանակը ըսած ըլլայ. է բոլոր թէ
 թէ, — եւ ուրիշ կը բացատրէ. — Եւ թէ Էստ
 արեւմտեան մէջ Կալիլէի վրայ գրուածին հեղե-
 նակն է՝ Ս. Պետրոսի, այս խօսքս կը յիշէ եւ
 սուտ է կ'ըսէ. բայց պատճառն այն կուտայ՝ որ
 Կալիլէի այսպէս խօսք մը մտքէն անցնելու ալնէ՝ հոն
 եւ այն պարագային մէջ ընելու չէր կրնար համարձա-
 կիւ, ունշուալ ցիտնալով որ ծածր եւ տնկերիլ պա-
 տիժ պիտի կրէ. իսկ վերջոյրեալ խորհրդածու-
 թիւնները չեն ներքը ըսելու, եւ ո՛չ ալ մտքէ ան-

ցընելու, թէ Կալիլէին դատաւարի կանոն ժողո-
 վը ուղղակի եւ բացարձակապէս երկրի շարժման
 վրայ բան առաջարկած ըլլայ. որ Կալիլէի ալ այդ
 խօսքը խօսի. Եւ իմատուներն խոնարհութեան եւ
 հնազանդութեան ոգի ունենալուն ալ երաշխաւոր
 չեմք. բայց զրուցուած խօսքը եւ եղած խնդիրը
 հասկնալու շա՛տ խելք ունենալու ուրանալ չեմք ու-
 ղեր. ուստի կ'ըսեմք. Կալիլէի այդ խօսքը ըսած
 չէ՛. վասն զի խնդիրը անոր վրայ չէր. իսկ թէ ին-
 չո՞ւ համար ասեան քաշուեցաւ, եւ ի՞նչ դատաւար-
 անութիւն կրեց՝ եւ ի՞նչ բան էր որ բանտարկե-
 ցաւ, յաջորդ թերթին մէջ կը տեսնենք.

Հարմարեալ

ՈՐՆԱԿԱՆ ԿՐԻՍՏՈՍ

Հարմարեալ. Տ. Եր. 346

Իսկայն ինչպէս որ ըլլայ, ահա ահա ուրիշ բան
 մը որ ստուգապէս անհնար է, եւ այս է. որ բը-
 րիստոնէական եկեղեցւոյ ընդհանուր աւանդութիւնը
 եւ ամեն հին իշխատակները կը հաստատեն որ միշտ
 կ'ըսեն Ս' արիամ մէկ հատիկ զաւակ ունեցաւ, հի-
 սուս Քրիստոսը. Ըսիկայ յայտնապէս անհնար
 կը ըլլար ըսն, թէ որ Տէրն մեր՝ սուրբ Կոյս Ս' ար-
 ամեն ծնած եղբայրներ ունենար. եւ անոնք ալ Տեա-
 ռին մերոյ մահուանէն ետքը կարեւորութիւն ստա-
 ցած ըլլային, եւ եկեղեցւոյ մէջ առաքելոց զու-
 ղընթաց տեսակ մը կարգաւորութիւն կազմած ըլլա-
 յին. Բացարձակապէս ճշմարիտ է որ այս եղբայր-
 ները (թէ որ կային նէ) պիտի ձանջուէին. Իս-

* Բողոքականները՝ որ բրիստոնէական եկեղեցւոյ
 ընդհանուր աւանդութիւնն ընդունէին նէ բո-
 ղոքական չէին ըլլար, սուրբ Աստուածածնի
 միշտ կ'ըսէ ըլլալուն չէին հաւատար, ուստի Ռը-
 նանի ըսածն ալ կըստորագրէն այս պայմանով՝ որ
 Տեառն մերոյ անդրանկութեանը վրայէն գոյն բա-
 ւը վերցնէ. Ռիկընպախ անուն Գերմանացի բո-
 ղոքական մը՝ որ Տեառն Յիսուսի վրէժ անուանով գիրք
 մը չիմած է մօտ տարիներս հիմնական անհա-
 շատներուն գրութեանը դէմ, կ'ըսէ թէ Տեառն
 մերոյ եղբայրներ եւ քոյրեր ունենալու ուրա-
 նալու փաստ մը չունինք. եւ ճշմարիտ է այն
 իր ազնուականներուն համար. բայց սուրբ Կու-
 ռին մշտնջենաւոր կուսութիւնը հաստատող փա-
 տերուն դէմ ալ զօրաւոր ըսելիք չունին. փա-
 տերին միւսին բացասական է. աւետարանին մէջ
 գրուած չէ կ'ըսեն. Այս տեսակ փառն ալ որոշ
 մօքանութեան կոնսնկներուն համապատասխան է.

ցարձակապէս ձգտարիտ է որ քրիստոնէական աւանդութիւնը չէր կրնար հաստատել թէ «իսուս» Մարիամու միածին որդին է :

«Իհարցած ըլլաք որ՝ ձեր բնաւ բանի մը տեղ չգրած աւանդութիւնը որ չկայի պէս կը բռնէք, ասպոյցներուն ամէնէն զօրւարն է : Չիր ալ մեր ալ փաստերէն՝ եւ գրաւոր խօսքերէն ալ ուժով է* :

«Այլ բանին իրօք ըլլալուն օրէնքները չգիտնայնիք է միայն՝ որ այդ տղայական յանդգնութիւնը ձեզի կուտայ մինակ եւ առանց գրաւոր վկայութեան եւ գրոյն ալ դէմ աւանդութեան ալ դէմ ձեր րսածը ամուր բռնելու . . . ** :

«Այլ (Հիսուս)՝ զրբին մէջ ասկէց զատ տեղ պատճառարանելու եւ հակաճառութեան փորձ չեմ նշմարած : Հեղինակը ինքն ալ իր յառաջարանութեանը մէջ կըսէ թէ հակաճառութեան ոճ քիչ պիտի բանեցնէ : Իւ յիշուի, ասկէց զատ տեղ այդպէս բան մը ըրած չէ՞նէ՝ այս ալ բան մը ըսել չէ : Տեսնե՞ք :

«Այլ՝ ինչպէս կը վիճէ : Բանդութիւնը կըսէ թէ Հիսուս եղբայր չունէր : Ռընան ասոր դէմ կը բերէ արքայն Յովհաննու ըսելը, թէ «եղբարքն իսկ չէին հաւատացեալ ինան» (Յէ. 1:5) : Բանդութիւնը կըսէ : «Հոս եղբայր ըսածները կամ այն մօրքրոջ տղայքն էին որ առաքեալ չէին, կամ Հիսուսի ուրիշ ազգականները որ այն ատենը անոր չէին հաւատար, ինչպէս որ ուրիշ տեղերէ ալ գիտեմք :

«Իսկ մէկ մօրմէ ծնած եղբայրներ կային եւ ճանչցուած էին նե՞ ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ անոնց ո՛չ անունը եւ ո՛չ գործերուն յիշատակը կը ըլլայ : ո՛չ սուրբ գրոյ եւ ո՛չ աւանդութեան յիշատակին մէջ :

«Ռընան կը պատասխանէ. անոնց անունը մինչեւ պէն աստիճան անծանօթ էր՝ որ սուրբն Մատթէոս եւ սուրբն Մարկոս անոնք չէին ճանչցեր : եւ մինչեւ վերջն ալ անոնք անշնան մնացին :

«Իայց ճիշտ ասոր համար կը հարցուի թէ ի՞նչպէս կարելի եղեր է որ այն մարդոց համար որ միշտ անշնան եւ անուններն անծանօթ մնացած էին, նոյն երեսին մէջ կըսէ թէ «Հիսուսի Քրիստոսի մահուա-

նէն ետքը կօրեւորութիւն ստացան . . . եւ թէ՛ յայտնապէս՝ առաքեալներուն զուգընթաց տեսակ մը կարգաւորութիւն բաղկացուցին» : Հասկցուելու բա՞ն է ատիկայ :

«Ռընանի կողմէն ասոր պատասխան չկայ :

«Այլ ձին առաջին ճիգը ահա՛ այս է :

«Բանդութիւնը կըսէ. աշխատէ՛ մէկ մը. Քրիստոսի ըստմարմնոյ եւ իր մօրմէն եղբայր ունենալը յիշող գոնէ մէկ խօսք մը հոգաւոր մեզի աւետարանէն :

«Ռընան կը պատասխանէ. ես կըսեմ որ Մատթէոսի եւ Մարկոսի աւետարանները՝ որ գրեթէ մէկ են, երբ կըսեն, ասոր եղբայրները Հակոբ եւ Հովսէփ եւ Սիմոն եւ Հուդա չե՞ն մի : Ընոր ըստ մարմնոյ եղբայրները ըսել կուզեն :

«Բանդութիւնը կըսէ. ի՞նչ կըսես. աւետարանը չօտեր մի որ այդ եղբայր ըսածներդ սուրբ Մարիամ կուսին քրոջը եւ կը յուսաին տղայքն են : Իւ բացարձակապէս ասանկ ըսել պէտք ըլլալուն համար գուն չէի՞ր ըսողը թէ ասոնք Հիսուսի մօրքրոջ տղոցն անուններն են :

«Եւ յո՛ւ կըսէ Ռընան. այս չորս անունը Հիսուսի մօրքրոջ տղոցը անուններն են :

«Բանդութիւնը կըսէ. ուրեմն ի՞նչպէս անոր յատուկ եղբայրները կը հասկցուին :

«Ռընան. Եհա՛ այսպէս : Բետարանիցը խաբուեր է : Հիսուսի հարազատ եղբայրները յիշել ուզելով անոր մօրքրոջ տղոցն անունը գրեր է :

«Եւ յո՛ւ այսպէս է՝ կըսէ Ռընան. հարազատ եղբայրները յիշել ուզելով աւետարանիցը՝ մօրքրոջ տղոցն անունը գրեր է. վասն զի տակաւին անոնց անունը գիտցուած չէր : Ընոնց անունը այնքան անծանօթ էր, (Ռընանի բուն իր խօսքն է). որ երբ «հարազատ եղբայրները համարել կուտայ՝ Եղա՛ւորեթցիներուն, մէկէն կը յուսաին տղոցն անունը միտքը կուգայ» :

«Արդապոյր թող այս պատճառարանութիւնը գատէ : Մենք մեր խօսքը նայինք : Ուրեմն պարոն Ռընան, զուն կըսես թէ սուրբն Մատթէոս, առաքեալներուն մէկը, այդ անունին սխալն ըրած է : — Եւ յո՛ւ. նոյնը :

«— Բայց սուրբն Մարկոս՝ որ արքայն Պետրոսի թելադրութեամբը գրեց, սուրբն Մարկոս՝ որ ահա՛ նստես վկայ էր նոյն ինքն սուրբն Պետրոս գրեց,՝ ատիկայ ալ արքայն Մատթէոսի պատմածը կը պատմէ. եւ անուններն ալ նոյնը կը գնէ :

«— Եւ յո՛ւ ալ սխալեր է. երկուքն ալ սխալեր են : «Բետարանիցը» (կըսէ Ռընան, աւետարանիչները ըսելու տեղ, վասն զի երկուքն են մի եւ նոյն

* Գրաւոր խօսք՝ սուրբ Գրքէն Ռընանի առած վկայութիւնն է, որով թողութեաններն ալ կը վարուին սրբուհոյն Մարիամու մշտնջենաւոր կուսութիւնը ուրանալու համար : Սուրբ Գրոյ խօսքերը եկեղեցւոյ աւանդութեամբ մեկնուի նե՛ մտացածին մեկնութեանց ենթակայ ըլլալուն համար բնաւ փաստի տեղ չունին :

** Հեղինակը այս տեղս աւանդութեան յարգը եւ ուժը ցուցնելու քանի մի բան կը խօսի, որ մենք հոս զանց կընենք :

բանն ըսողները), Կղեոպասին չորս տղոցը Յիսուսի եղբայր Կոլոսիլը լսելով, ոխալմամբ անոր առաջնունը դրեր է Յիսուսի հորազատ եղբայրներուն, անունին տեղը, որ միշտ անձանսթ մնացին:

„Լեանդութիւնը կըսէ. ես հոս քու Կոլմէդ մտացածին ինքնահնար զրուցուածքէ զատ բան մը չեմ. որովհետեւ ըսածներդ ո՛չ փաստ ունին եւ ո՛չ վկայութիւն: Եւ որովհետեւ սուրբ գրքին իօսքերը քեզի դէմ են, ցո՛նէ ջանա՛, ի՞նչ եւ ի՞ցէ փաստ մը բեր խօսքդ հաստատելու:

„Ուրնան կըսէ. մինակ մեր առաջարկած ենթադրութիւնը կրնայ վերցնել այն մեծ դժուարութիւնը, որ է մի եւ նոյն անունով երկու քոյր, եւ երկու քոյր ալ մի եւ նոյն անուններով երկու կամ երեք տղայք ունենալուն ենթադրութիւնը:

„Ի՞նչ ըսել է անիկայ: Ուրնանի ենթադրութիւնը սա՛ է. որ երկու աւետարանիչները, Սատթէոս եւ Մարկոս, չորս մօր քոյր տղայքը յիշած ատենին մոլորեալն է եղեր որ անոր հորազատ եղբայրները յիշեն: Ուրնան՝ այս ենթադրութեան նայելով, թէ որ ասոնց միտքը Յիսուսի հորազատ եղբայրները յիշել էր նէ, Ուրնանի ըսածին նայելով յայտնի է որ այսպէս յայտնի բանի մը վրայ սխալելն անհնար ըլլալուն համար հորազատ եղբայրներ ալ ունեցած պիտի ըլլայ: Բայց ապացուցի կարօտ բանն ալ այդ է:

„Ե՛հա այս է այս կէտիս վրայ Ուրնանի մէկ հատիկ փաստաբանութիւնը:

Ուրնանի մինչեւ հիմայ մեր լիզուով տպուած կտորին պարունակած պատասխանայ արժանի խօսքերըն ասոնք են: Ուրնանի գրքին առաջին տպագրութիւնը երեւցած ատենէն այս պատասխաններն անոր տրուած են. ուրիշ գրածներն ալ անպատասխան մնացած չեն: Ինքն ասոնց դէմ իր կարծիքը պաշտպանելու բան մը գրած չունի եւ կարօտ ալ չէ: Սեղածը քանի մի հազար ֆրանք ձեռք բերելն էր. դիտաւորութեանը հաւաւ. ի՞նչ պէտք է ասկէց ետքը անանկ վէճի մը խորունկը մտնել՝ որկէց՝ պատուով ազատուելիք չունի:

Թէ որ Չայնը հրատարակողը Ուրնանի թարգմանութիւնը հրատարակելէն դադարելու խօսք տուած չըլլար նէ՛ պիտի խնդրէինք իրենմէ որ Ուրնան այս յօդուածներուս մէջ գրուածներուն դէմ բան մը գրած ունի նէ՛ թող այն ալ թարգմանէ: Եւն ատենը պիտի լռէր. որովհետեւ Ուրնան բան մը չէ գրած

որ ինքը թարգմանէ: Հիմայ կը խնդրեմք իրմէ՝ որ մեր աշխարհական ըլլալը չնայելով պատասխաննիս կղերէն գրուածի պէս ընդունի:

ՎԵՐԸ

ԴԱՆՈՒՉՉԻ ՄԱՆՔԷԶԻ

Ենցեալ դարուն մէջ Խալիլայի երեւելի կենցաղագէտներուն մէկն է, ֆրանսոս ընկերութիւններուն հաստարան՝ եւ յառաջագիմութեան (ինչպէս որ այն ատենը եւ մինչեւ հիմայ ալ հաւատքը բանի տեղ չդնողները կը հասկընան), Ջերմ նախաձեռնոր էր. Գործերը եւ կարգաւորութիւնները ֆրանսոս ընկերութեանց ունեցած գաղտնի դիտաւորութիւններուն գործադրութիւններն էին՝ որչափ որ այն ատենը կըրնար ընել լայնարձակ իշխանութեան տէր եղող թագաւորի մը պաշտօնէից գահերէց մը առանց զինքը վտանգելու եւ իր թագաւորին աչքէն իյնալու: Եւ որովհետեւ շատերը կան որ ֆրանսոս ընկերութեանց կասկածելի ըլլալը գիտեն, բայց մեջերին տիրող սաստիկ խորհրդապահութեան համար չեն գիտեր դադարի նպատակին, եւ ոմանք ալ գովելու ելած են ըսելով թէ մարգարտական ընկերութիւն մըն է, եւ անոր վրայ կասկած ընելը որ հասարակաց մտքին մէջ մտած է՝ սուտ զրպարտութիւններու վրայ հիմնալ է, ասանկներուն՝ թէ որ խաբուած են նէ՛ ստոյգ տեղեկութիւն տալու համար այս Դանուչչի Մարքէզէին համար Դանուչչի մեծահամբաւ մատենագիրն Վարաուր պատմաբան անունով հրատարակած գրքին մէջ գրածը հոս կը թարգմանեմք: (Հատոր. Ե. էր. 464):

„Դանուչչի Մարքէզէ Վարաուրի Կարօլոս Գ. թագաւորին եւ անոր յաջորդին նախարարները, հասարակաց միութիւն եւ բերմանը համեմատութեան արտօնութիւններուն նախաձեռնագիր. իր միտքը գրածներուն վրայ հաստատ, թէ՛ եւ չափազանց էին խորհածները, բարեխաւութեան ետեւէ եղաւ, բայց ո՛չ պատմութեան խորհուրդ հարցուց եւ ո՛չ ազգային բնաւորութեան: Պարունները պաշտօնը կանչեց, եւ գործով անոնց ուժը կոտրեց: Վաւաւորներուն պատուէր հանեց որ օրինաց գրքին մէջ գրուածին համեմատ վճիռ տան, եւ վճիռներուն պատճառը տպագրութեամբ հրատարակեն: . . .

„Եսոր օրը շատ մը ֆրանսոսներ ընդունած եւ բանտը գրուած էին. դատաստանին տեսնելը ասոր յանձնուեցաւ. ասիկայ անոնց վրայ յանցանք զըտ-

ներուն տեղը քաղաք ըստած դիւանին աստեղագետը՝ Պօլեարիոս Բալանդին դատաստանի տակ ձգեց, որ ասոնք ամբաստաներ եւ լընել տուեր էր։ (Լսեցե՛ք ետքն է ֆրա ծառաներուն սկզբունքներուն դործագրութիւնը)։ Եկեղեցական տասնորդները խափանեց. եկեղեցիներուն նոր կալուած — վազըֆ — ստանալը վերցուց. եկեղեցական իրաւաբանութեան սահմանը պըղտիկցուց. քահանայներուն համարները պակսեցուց՝ հաղար մարդու համար առաջ տասն եւ ետքը հինգ քահանայ ըլլալ կարգադրելով։ Կարգադրեց որ հայրապետական կոնդակները թէ՛ հին եւ թէ՛ խազաւորին հաւանութիւնը ընդունելէն ետքը մտիկ ըլլուին. Լոռի դիմելը արգիլեց. ամուսնութիւնը քաղաքական դաշնագրութիւն մը ըլլալ հրատարակեց, եպիսկոպոսները շատցուց Լոռի աթոռոյն կարգադրութեանը հակառակ, եւ ըստ ամենայնի թագաւորին իշխանութեան տակը ձգեց։ Ղիզլիթիներուն դէմ՝ կռիւ հանեց. եւ ասոնցմէ չորս հայիւր հոգիի չափ՝ Լոռի իշխանութեան երկիրն աքսորեց, Դաննօնէ անուն մատենագիր մը կար, որ իր գրքերուն մէջ հերետիկոսութիւն սերմանելուն համար Սարտէնիայի թագաւորը զինքը բռնել տուեր եւ բանար դրեր էր, որուն մէջ միայն Դիմազ, Պանուչի ասոր տարեկան եկամուտ կապել տուաւ ըսելով որ պետութեան օգտակար անձ մըն է, եւ անիրաւ տեղը կը հալածուի։

Յայտնի կը տեսնուի այս պատմութենէն, որ ֆրա ծառաները իրենց նպատակ ունին կրօնքը արհամարհ ցուցնել եւ եկեղեցական օրինաւոր իշխանութեան ազդեցութիւնը կոտորել. բայց ուրիշ նպատակ ալ ունէին՝ որոնք չէին կրնար առաջ տանիլ քանի՜ որ եկեղեցականները ժողովրդեան վրայ ազդեցութիւն ունէին. Պանուչի այսքանը միայն ըրաւ՝ որքան որ կըրնար ընել իր ժամանակի պարագաներուն եւ իր գանուած վիճակին մէջ, ընդդէմ հաւատոյ խօսողներուն ալ քաջալերութիւն մը տալ էր Դաննօնէին տարեկան թոշակ կապելը։ Երեսմտեան քըրիստոնեաներուն համար՝ Լոռի իշխանութենէն գըլուխ քաշելը եկեղեցական իշխանութեան հակառակիւ եւ այն կողմէն անգլուխ ըլլալ էր։ Սիւս անգլիութիւնն ալ ետքը կը յաջողորնէին։

ԺԵՐԾԻՆ ԴԼԵՍ

— Եղէկ նշան առիր Սմբտինոս, ըսաւ բերդատէրը, երբ տեսաւ որ յարձակողաց զխաւորը կուրծքէն գնտակով մը զարնուած կը տատանէր։

Եւազակն ինք իւր վրայ պտոյտ մ'ըրաւ եւ թուրը վեր բարձրացուց, ետքը իրեններուն մէջն ընկաւ, եւ լիրտ ձայնով կը մոմար։

— Յառաջ։

Չարերը վայրկեան մը վարանեցան ու առաջ երթալ չի համարձակեցան։

Երկրորդ որոտում մ'ալ որմածակները լուսաւորեց, եւ վեց հոգի պետերնուն դիակին քով գետինն ընկան։ — Եյն ասեն խռովութիւնը շատցաւ։ Բայց գրեթէ յանկարծ՝ զայրացեալ ամբոխէն վրէժխնդրութեամբ աղաղակ մ'ելաւ։

— Լուռաւ. հուռաւ։

Եւ անհաւատալի կատաղութեամբ մը յառաջ վազեցին։ Սա սերտ եւ խիտ ամբոխ մ'էր, ուր դըղեկէն թափած կարկտանման գնտակները իրենց նպատակը կը դռնէին։ Երկազներուն մէկ մասը խրամն իջած՝ շարժական կամուրջին վրայ ելած էին չուաններու օգնութեամբ, եւ զանկայ վեր բըռնող շղթաները խարտել կը ջանային։ Վայրկեան մ'ետքը կամուրջը շառաւիմաւ վար իջաւ։ Պուռը սուրերուն բերաններէն մխտուելով ծղիւններուն վրայ կը ձռնէր։ Եւ մէկ հարուած՝ կամարին տակ գոռալով՝ իւր խորին թնդիւնը հրազինուց ձայնմանն ու ամբոխին մէջ փոթորիկ նման որոտացող հայհոյութեանց կը խառնէր։ Պուռը փըրթելով ընկաւ եւ խուժանը ունալով խաւարչտի կամարին տակ յարձակեցաւ։

Յանկարծ ահաւելի շառաչիւն մը լսուեցաւ եւ բնակարանին պատերը մինչեւ տակը սարսեցան։

Եյն հազիւ վայրկեան մը տեւեց, յետոյ ամէն բան դարձեալ թանձր խաւարով ծածկուեցաւ. եւ ուրիշ բան չէր լսուեր, բայց միայն աղաղակներ, վիրաւորելոց եւ մեռելոց հեծութիւններ։

Բիւշ ետքը Յաղթութիւն, Յաղթութիւն ընդհանուր աղաղակը բոլոր հեծութիւններն ու պուռլներն անհետացուց։ Եւազակները խրամաւորն մը տեսնելով եւ իրենցմէ քառասունին վրայէն անցնելով, զորոնք խորտակած էր դրանը տակ շինուած ականին պայթիւնը, ներս յարձակեցան, եւ դղեկին բակը նետուեցան. բայց ոչ անոնց պատասխանող հրացանի հարուած կար, եւ ոչ ալ անոնց դէմ դիպող մարդ մը։

Պետրոս—Սատանայն, որ խմբին կառավարու-
թիւնը վրան առած էր, գոչեց. Բնկերներ, շուտ
շուտ յառաջ մ'երթաք: Բնենէն առաջ, զգոյշ կե-
նամք:

Որովհետեւ կը վախնար որ քաջած տեղն ուրիշ
տեղան մը փոքուած ըլլալով՝ մարդոցը մէջ նոր կո-
տորած մը չ'ընէ:

— Եթէ վատ չէք, առանց երկիւղի յառաջ ե-
կէք. պատասխանեց ձայն մը, որ Հեկընեան Վալ-
տերին ձայնն ըլլալը շուտ մը կը ճանչցուէր:

— Յարձակեցէք, ըսաւ Պետրոս—Սատանայն:

Ըսոր վրայ աւազակները մեծ շրջանակ մը կազ-
մեցին երիտասարդին շորս կողմը, որ սուրը ձեռքը՝
կէցած տեղւոյն սեմոցը վրայ կանգնած՝ մուտքն
արգելուլ կը ջանար:

Ըսն ատեն սոսկալի կռիւ մը սկսաւ նորէն:
Վալտերին կաշմուռն բազուկները սոսկալի սու-
րը կը ձօժէին, որ կարծես թէ կը շատնար եւ իւր
շուրջը երկաթեայ անիւ մը կը ձեւացընէր:

Սակայն զինքը պաշարող շրջանակը ետեւէ եւ
տեւ կը պզտիկնար եւ աւելի մօտէն կը սեղմէր դա-
նիկայ: Եկաւ այն վայրկեանը, յորում այն մինա-
կուկ մարդուն յաղթեցին աւազակները եւ ուրա-
խութեան գոռում մ'արձակեցին թէ

— Բռնուեցաւ:

Գետինը զարկին, եւ տասը կացին, տասը
թուր վրան մարմնացած, տասն ալ հրացան դէպ
ի կուրծքը շիտկուած կին:

— Կեցէք. պողաց դիտաւորը, աւազակներն
այն դին հրելով: Չի կրնար այդ մարդն իրրեւ
քաջ մեռնիլ:

— Շարժական կամրջէն վար թող կախուի.
ըսաւ Յովհան—Կորսարուն:

— Կէլինի մէջ նետուի. գրուցեց ուրիշ մը:

— Եւ ազոնցմէ լաւը գիտեմ. ըսաւ Պետրոս—
Սատանայն: Ըսոր ձին, եւ մեզի կամուրջն ելնե-
լու ծառայող առասաններէն մէկը բերուի:

Ըսն ատեն կալանաւորը բռնի ձիուն վրայ հեծ-
ցուցին, եւ իրենց պարտ համարեցան ոտուրներն
ու ձեռուները կապելէ ետքը ուժով մը անոր
վրայ պնդելու:

Յետոյ սկսան ինքձ անասունը չուաններով
ծածել. եւ երբ շատ մը զարկին, աւազակապետը
գոչեց.

— Հիմայ ձգեցէք:

Չին թողուեցաւ, եւ ընդ թուի եւ ընդ մա-
ցաւ փայլալի պէս կը վապէր, իբրեւ թէ փոթորիկ
մը կը վարէր գանիկայ:

Չին ու հեծեալն անհետանալուն, դռնկին

մէջ բնառուութի ելան: Բոլոր դռները խորտակե-
ցին, ամէն կարասիք բացին, ամէն գաղտնի տեղե-
րը մտան:

Իբրեւ ամէն բան աչքէ անցընելէ ետքը ոչ մարդ
ոչ ստակ եւ ոչ ինչ չի գտան, աւազակներն իրենք
իրենց ըսին. Ընհասկանալի բան մ'է այդ:

— Բռնապէս կրցած են փախչիլ ասկէ, հարցուց
դիտաւորը:

Սեջերնէն մէկն ըսաւ. — Երեւելեան պղղ-
տիկ աշտարակին պատէն վար կախուած եւ մինչեւ
իրանի իջնող չուանէ սանդուղք մը տեսայ ես:

— Ուրեմն անկէ փախած են. պատասխանեց
Պետրոս:

— Գէպ ի Բնդներէտդ. յաւելցուց Յովհան
— Կորսարուն:

Ետեւներէն կը հասնիմք. շարունակեց Պետ-
րոս—Սատանայն:

Եւ բոլոր աւազակները Բնդներէտդի ճամբան
բռնեցին: —

Գետնափորին կրակ տալու նշան տրուելէն ետ-
քը, որ ներս մտնելու դուռը փրցուց նետեց,
Շայրընհօֆի տէրն ու իրենները Կէլին գետոյն ե-
զերքը տանող ստորերկրեայ ճամբէն փախան: Վալ-
տեր չէր ուզած անոնց ետեւէն երթալ, որպէս զի
անոնց ապաստանարանը պաշտպանէ: Երեւելեան
պզտիկ աշտարակէն չուանէ սանդուղք մը կախուած
էր վար, որ կարծուէր թէ փախստականներն այն
կողմէն փախած են: Իսկ Շայրընհօֆի տէրն ու
բոլոր իւր ընտանիքը Սարախնոսին իրենց առջեւէն
տարած գոյի լապտերին լուսովը մութ գետնափո-
րէն կը յառաջանային:

Ճամբուն վերջը լուանձր թաւուտ մը հասնել-
ուն, Սարախնոս լապտերը ձածկեց, եւ ամէնքն
ալ երկնից տեղոյն աստղերը կը տեսնէին: Հեռու-
էն Կոխազներուն աղմուկը կը լսուէր որ կը հե-
ռանար եւ գիշերուան մէջ դէպ ի Բնդներէտդ
գիւղը, փախստականներուն գացած ճամբուն հա-
կառակ ուղղութեամբ, երթալով կը մարէր:

Եւ այց հազիւ թէ բերդատէրն ոտքը գետնափո-
րէն դուրս դրաւ, մէկ մ'ալ սարսափով ետ ետ
քաշուեցաւ, եւ Սաթիլտ ճիւղ մ'արձակեց: Սա-
ցառներուն մէջ ձայն մը կար, որ՝ որոտմանէ խրի-
տած եւ սանձակոտոր ձիու մը վրայ նստողի ձայ-
նին կը նմանէր, եւ քանի կ'երթար յստակ կ'որոշ-
ուէր: Ստեր կը կոտէր, տերեւներու խշրտոցներ
եւ խեղդուկ խրիւնջներ կը լսուէին: Կոյն վայր-
կեան, ծանր բան մ'աղջըկան ոտքը նետուե-
ցաւ:

— Հեկընեան Վալտեր, գոչեց Սաթիլտ:

Իրօք ալ նա ինքն էր, որոյ մարմինը թէպէտ զինքը ձիուն կապող շուաններէն կէս մը կտրուած էին, բայց ինք ողջ առողջ էր: Հայրընհօֆի Ժամանակահատուկ այսօրը վրայ ուրախութեան արտայայտութիւններէն, եւ ամէնքն ալ զԱլալտէր ձիուն վրայ պնդող կապերը քակելու ձեռք զարկին:

— Ի՞նչպէս ազանկ եղաւ. հարցուց ծերը, դորմանքէն խելքը վրան գալուն պէս:

— Ի՞նչիկայ վերջէն կըսեմ, պատասխանեց պատանին: Եթա եւ առաջ նայիմք որ ապահով տեղ մը նետուիմք, Ես տեղուանքը Հուլիէպրէզի քահանայանը կը ծանօթեմ, որուն բով կըրնամք ձի գտնել, եւ դէպ ի կայլ շիտկուել: անկէ ալ Սէօզըն անցնիլ:

Ես ըսաւ, եւ առանց բիւ մը շուռն առնելու, անոնց առաջն անցաւ:

Հիւր գեղը ձախերնին ձգած՝ նեղ կապանէ մը դէպ ի Սուրբ—Պետրոսի զանգակատունը կ'իջնէին: Տակաւին նոր լերանցամէջը մաճ էին, մէկ մ'ալ Սարտինոս, որ իւր լոյնը բռնող ամենուն առաջէն կ'երթար, յանկարծ կանգնեցաւ եւ ցած ձայնիւ ըսաւ. — Կեցէք:

Իսկորն ալ կանգ առին, որովհետեւ գիտէին որ որոգողն ինչպէս վարժ էր վայրի անասնոց այն բնական ազդմանը որով վտանգը կը հստուգտան, հովերուն լեզուն կը հասկընան, անտառի տերեւներուն շրջիւնէն՝ նոյն ձայնը պատճառողը բարեկամ կամ թշնամի ըլլալը կ'իմանան:

Եսած շուկներուն ուստի դալը որնապահէն աղէկ մը հասկընալէն ետքը՝ հրացանը կռնակը կախեց եւ նոյն զառիվայրէն վեր ելնել պատրաստուեցաւ: Բռանց եւ ոչ բան մը տեղէն իրախտելու, առանց տունկէ մը խշրտոց հանելու, առանց թրփոյ մը ձիւզ կտրելու՝ կատուի թեթեւաշարժութեամբ բարձրաւանգակին գոգաթն հասաւ եւ չորս կողմը նայելով մեծ ուշադրութեամբ ականջ կը դնէր:

Կոյն աղմուկն ինչ ըլլալը շուտ մը հասկըցաւ. վան զի նշմարեց բիւ մը հեռուն այն չարաշուշակ պզտիկ զամբարը, որ Կոխազներուն մէջ նոր մէկը մտած Ժամանակը լոյն ունենալու համար կը վառէին, այն ալ մութ գիշերները միայն Փախստականներուն բերնէն սարսափման աղաղակ մը կ'երնէր, եթէ անոնց ըսէր. — Կոխազուց առաքին մօտ եմք:

Մակայն կեցած տեղէն վար ծռելով զգուշութեամբ քալելու նշան ըրաւ անոնց, եւ կամաց մը դրուցեց:

— Զնառաջ դացիք, բայց ոտքի ձայն մի հա-

նէք. շատ վտանգաւոր տեղ մըն եմք հոս:

Ինուամբ լուռ մոռա կապանէն վար իջաւ: Ուստի տները ձախերնին ձգեցին, եւ կէս Ժամ մը քալելէ ետքը Սօբմօն մտան:

— Փառք Եստուծոյ. ահա ազատեցանք. գոչեց Հայրընհօֆի տէրը:

Կոյն միջոցին, Սարտինոս՝ մացառներուն եւ բարձր խոտերուն մէջեքէն նահելով մինչեւ տաճարին դուռը գացած ըլլալով՝ տեսաւ որ մարդ մը մէջերնին, առնելու Ժամանակի խորհուրդները կը կատարէին ներսը: Սեղանին առջին կանգնած կեցեր էր Եւրահամ՝ Կաթան հոգեւոր հրեայն, որ այնչափ սարսափելի անուն ձգեց նոյն գնդին պատմութեանը մէջ: Եւր մարդուն հագածն էր շուրջադի պէս ոսկեճամուկ բան մը, եւ խեղճ կոճարած մը կ'երգունջընէր, գոր փայտեայ նոխարէն նոր վար իջուցած էին:

— Եստուած կ'ուրանան. կը հարցընէր հըրեայն:

— Հա. պատասխանեց գիւղացին գինովի ձայնով մը:

— Կոյն ու սուրբերն ալ...

— Հա. Կոյն ու սուրբերն ալ:

— Եւ հաճեալ հոգիդ անտանային տալու, որպէս զի անոր փոխարէն երկրի ինչքերը, ոսկի, հարստութիւններ եւ ուզած տեղդ ինքնիրենդ երթալու կարողութիւն տայ քեզի:

ՊԵՐԲՕԸ ԶԹԻՉՈՒՆ

Ես թուումը՝ որ զարմանալի կենդանիներուն մէկն է, արեւելեան Հնդկաստանի կղզիները եւ Սին կարուրի եւ Մալաքայի կողմերը կը գտնուի: Փոքրիկ թուումն մըն է. բայց բոյն շինելու Ծարտարութիւնը ուրիշ թուումները չունին: Պատշաճ ըսուած ծղիղին տերեւները որ երկայնաձեւ են, կը կըտրտեն, մաշկ հաստութիւնով բարակ թուի շինեքէն ետքը կը հիւստանան խիտ, որ տարի մը շարունակ անձրեւ գայու ըլլայ նէ՝ մէկ դիէն մէկալ դին չունցնիր, եւ քաղին մէջ ձգուելու ըլլայ՝ մէջը քուր չտանէր: Երջնը տալ կը շինէ. ծակը չէ՛թէ վրայէն կամ քովէն, այլ տակէն բանալով. իսկ վերի կողմէն կոթի պէս բան մը կը շինէ, եւ անով Պատշաճին վրայ կը կոխէ: որով տեսնողը կը կարծէ թէ նոյն ծառին պտուղն էն աւտնք: Թուումը գիշերները այս բոյնը կը մտնէ ու կը քնանայ: Բայց այս թուումը առանց Զրագի ալ չկրնար կենալ. եւ ասոր համար սա շնորքը կը բաւեցնէ: Երջնին մէջ ծակուկներ չկան եւ տուն մնն

եակներու դարակներու (հիւճրէներու) պէս, փոստը պէտք ունի. եւ առանց սպաննելու կը բերէ մէկ մէկ կրկու երկու հատ այն դարակները կը տեղաւորցնէ եւ որպէս զի կարող չըլլան փակելու, բամպակին հասարակական ըստեան տեսակէն մէկ մէկ քիչ անոնց տակը կը գնէ. որ ոտքերնին եւ թեւերնին անոր պըլլուելով չեն կրնար փակել: Փոստորան մեր կողմերն ալ կը գտնուի, եւ ինչո՞ւ պէ՞տք է կամ ա՞յլ չէ անունով ճանչցուած է. բայց Հնդկաստանի կողմերը ամէն տեսակ միջատներու նման շատ մեծ կըլլան եւ օրինաւոր ճրագի մը չափ լոյս կուտան. ուստի երբեմն որսորդներն ալ գիշերուան ճամբորդութեան պիտոյից համար թեւերնուն եւ ոտքերնուն վրայ ասոնցմէ մէկ մէկ հատ կը կապեն:

Վամբոս թռչնոյն ճարտարութիւնը առիթ տուած է մէկ առաջաւոր պատմութեան մը որ Հնդկացի Հինդա Սինի ըստեան գրքին մէջ պըլլած է եղեր: Օր մը սաստիկ փոթորիկ մը փրկեալ. եւ հեղեղանքով անձրեւ մըն է առաւ: Կապիկ մը անձրեւի բռնուելով եւ պատսպարելու տեղ մը չգտնելով Վամբոսի մը բունին տակ մտաւ կըկըտեցաւ: Խեղճ անասունը ցուրտէն կը դողդըղար եւ առջաները իրարու կը շարնուէին: Թռչունը այս տեսնելով ըսաւ. կապիկ. չէ՞ մի որ Լատուած քեզի իմենէս մեծ մարմին եւ իմ ունեցածէս աւելի ոյժ տուաւ. ինչո՞ւ դուն քեզի բնակարան մը չես շիներ որ ասանկ գէշ տանն պատսպարուելու տեղ մը ունենաս. ինչո՞ւ համար քու անհոգութեամբ եւ ծուլութեամբ դուն քու գլխուդ գէշութիւն կը բերես: Կապիկը այս խօսքերը լսելով աստիճան բարկացաւ եւ ըսաւ. այդ ի՞նչ լիբը խօսքեր է որ դուն ինձի կ'ընես. քուկին աղուոր բոյն մը ունենալուդ համար է մի. դուն իմ բանիս ի՞նչ իրաւունքով կը խառնուիս: Այս ըսաւ եւ թռչնիկին բոյնը քակեց:

Այս առաւելս հնդիկ ստակախօսը սա բարոյականը կը հանէ. որ Վամբոսի ճարտարութիւնը որ իրեն օգտակար էր, ուրիշին հաղորդել ուզելովք անոր օգուտ մը չիրցաւ բերել. իրեն ալ մնաս բերաւ:

Վամբոսի բոյնը քանդող կապիկին բնութեամբը մարդիկ պակաս չեն. որ գեղեցիկ բոյն ունեցողներուն թշնամի են, թէ՛ եւ անոնցմէ վնաս կրած չըլլալէն զատ, անոնցմէ տեսած շահերնուն ամենէն պզտիկն ըլլայ փոթորիկի տանն անոնց հովանաւորութեան տակը պատսպարուելին, այսու ամենայնիւ անոնց գէշերէն քոյն անեալը եւ իրենց օգտակար խրատ որալը եւ իրենցմէ աւելի նախատեսութիւն ունենալը չբաշխուն համար՝ ասանկներուն ըրածը կրկնապատիկ չարութիւնէ բաղադրեալ սոսկայի հրէշ մըն է:

ՆՈՐ ՀՐԵՏԵՐԵԿՈՒԹՅՈՒՆՔ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԵՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Դրբիս պատուելի յօրինողը, Երմայու փանքին դասատու Սափան Պ. Յովհաննէս, նոյն փանքին ուսումնարանի աշակերտներուն բարոյական դաս տալու համար Խաւացի Կեսար Քանդու հռչակաւոր հեղինակին բարոյականը ընտրելով հարց պատասխանի ու աշակերտաց հասկըցողութեանը ոճոյն յարմարցուցած է: Դրբին յարգը աղէկ մը հասկըցընելու համար այսքանս ըսելը բաւական կը համարվի, որ եւ առտեսակ դաստիարակութեան մէջէն, որ են նիւթական մտաւորական եւ բարոյական, ասիկայ բարոյականն ընտրած է, եւ ասոր համար ալ այնպէս հեղինակի մը հետեւեր է որ բարոյականը քրիստոնէական սուրբ հաւատոյ վրայ կը հիմնէ. ուստի այս գիրքը բարոյական աստուածաբանութեան համառօտութիւն ալ կըրնայ սեպուել, եւ խոստովանահայրներուն եւ հոգեւոր առաջնորդներուն ալ կըրնայ իր բեւ հրահանգ ծառայել: 12 ծալքով եւ 225 երևե բաղկացեալ գիրք մըն է. Երմայու նորահաստատ տը պարանին երախայրերը, Հալճի ազնիւ եւ բարեսէր Սանկասար աղայի նպատակըր տպուած եւ կը գրտնուի Կոստանդնուպօլսի ամէն հայ գրաւաճառներու քով գինն է թղթակազմիր 8 զուրուշ, եւ կիսակազմիր 10 զուրուշ:

ՏՆՕՐԷՆ=ԽՄԲԱԳԻՐ ԵՒ ՏՊԱԳԻՐ

ՅՈՒՆ. ՊՐ. ՏՐ. ԿՐԳ. ՏԵՐՈՅԵՆՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՎԵՋԻՐ-ԽԱՆ